

**NOWE ODKRYCIA FIGUREK *FEUERBÖCKE*
Z TERENÓW ZIEM POLSKICH**

**NEW FINDS OF FIREDOGS (*FEUERBÖCKE*)
FROM POLAND**

Andrzej Michałowski

Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Poland
misiek@amu.edu.pl

Milena Teska

Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Poland
mt.teska@gmail.com

ABSTRACT. During the excavation of the site in Grabkowo, the district of Włocławek, fragments of two firedogs were unearthed. They represent type II: 1 in M. Babeş's typology. Originating in Jutland, they correspond with stylistic features of pottery recognised at the site and are dated to the beginning of the Pre-Roman Iron Age. Given a very small number of such artefacts known from Poland, the discovery of firedogs in Grabkowo throws new light on the spread of such forms in Central Europe.

Z terenów środkowoeuropejskich pochodzi grupa specyficznych glinianych przedmiotów, odnoszonych do okresu przedrzymskiego, a w polskiej terminologii określanych mianem „wilków ogniowych” bądź „kozłów ogniowych”¹. Nazwy te stanowią zapożyczenie z języków germańskich (ang. *firedog*, niem. *Feuerböcke*, duń. *ildbukke*). Nawiązują one do zjawiska rozpowszechnionego w świecie celtyckim od schyłku okresu halsztackiego, jakim było sytuowanie przy ogniskach figurek nazywanych *chenet*. Miały się one wywodzić z prototypów powstałych w świecie śródziemnomorskim², gdzie przede wszystkim za ich pierwowzór uważane są

¹ Np. Dąbrowska 1978, 78.

² Déchlette 1914, 1399.

greckie rożny przeznaczone do pieczenia mięsa³. W okresie lateńskim *chenet*, nawiązujące do wzorów celtyckich, odnajdywane są także w środowisku trackim, późnoscytyjskim i dackim⁴.

Wilki ogniowe pojawiają się w okresie przedrzymskim także w germańskim kręgu kulturowym. Są to specyficzne przedmioty o silnie zgeometryzowanych kształtach, wykonywane z dobrej jakości gliny, wypalanej na kolor żółtawy lub ceglasty, o powierzchni z reguły starannie wygładzanej⁵. Obecne były w strefie szeroko pojętej kultury jastorfskiej, rozumianej łącznie z Jutlandią, a także na terenach południowej Szwecji i Bornholmu. Występują tam głównie na stanowiskach osadowych, poczynając od starszego okresu przedrzymskiego aż po okres wpływów rzymskich. Formy tego typu obecne były również na terytorium dzisiejszej Rumunii w inwentarzach kultury Poieniști-Lukaševka, łączonej z przybyciem ludności germańskiej, wywodzącej się z kręgu jastorfskiego.

C.J. Becker⁶ wyróżnił dla znalezisk z Jutlandii dwa ich podstawowe typy. Pierwszy stanowiły w przybliżeniu prostokątne, sześciennie formy cegiełkowate. W typ drugi ujęte zostały wydłużone egzemplarze, zakończone na szczytach zwieńczeniami uformowanymi na kształt rogów.

Również M. Babeș dzieli na dwa typy figurki wilków ogniowych z terenów objętych osadnictwem kultury Poieniști-Lukaševka. Wydziela on w ich ramach dodatkowo po trzy warianty. Typ I nazwany został przez tego badacza mianem Borosești. Obejmuje on odmiany o tępo ściętych, piramidalnych kształtach, o krawędzi górnej w różnym stopniu poszerzonej i uniesionej. Wśród nich są okazy pełne bądź z otworami przechodzącymi przez ich środek (czasami tworzące wręcz starannie wymodelowane, ażurowe podstawy). Typ II, określane jako Ghelăiești, stanowią wydłużone, rynienkowate formy zwieńczone wolutami, mającymi stanowić stylizację zoomorficzną⁷.

W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych na stan. 7 w Grabkowie odkryte zostały fragmenty dwóch silnie zniszczonych wilków ogniowych. Pojawiły się one w inwentarzu obiektów 285 i 332, łączonych z funkcjonowaniem osady kultury jastorfskiej. Ratownicze badania archeologiczne prowadzone w Grabkowie podjęte zostały z uwagi na budowę autostrady A1. Przeprowadził je Ośrodek Naukowo-Konserwatorski PKZ w Poznaniu, zaś pracami w terenie kierował dr Artur Różański z Instytutu Prahistorii UAM. Ich efektem była rejestracja pozostałości

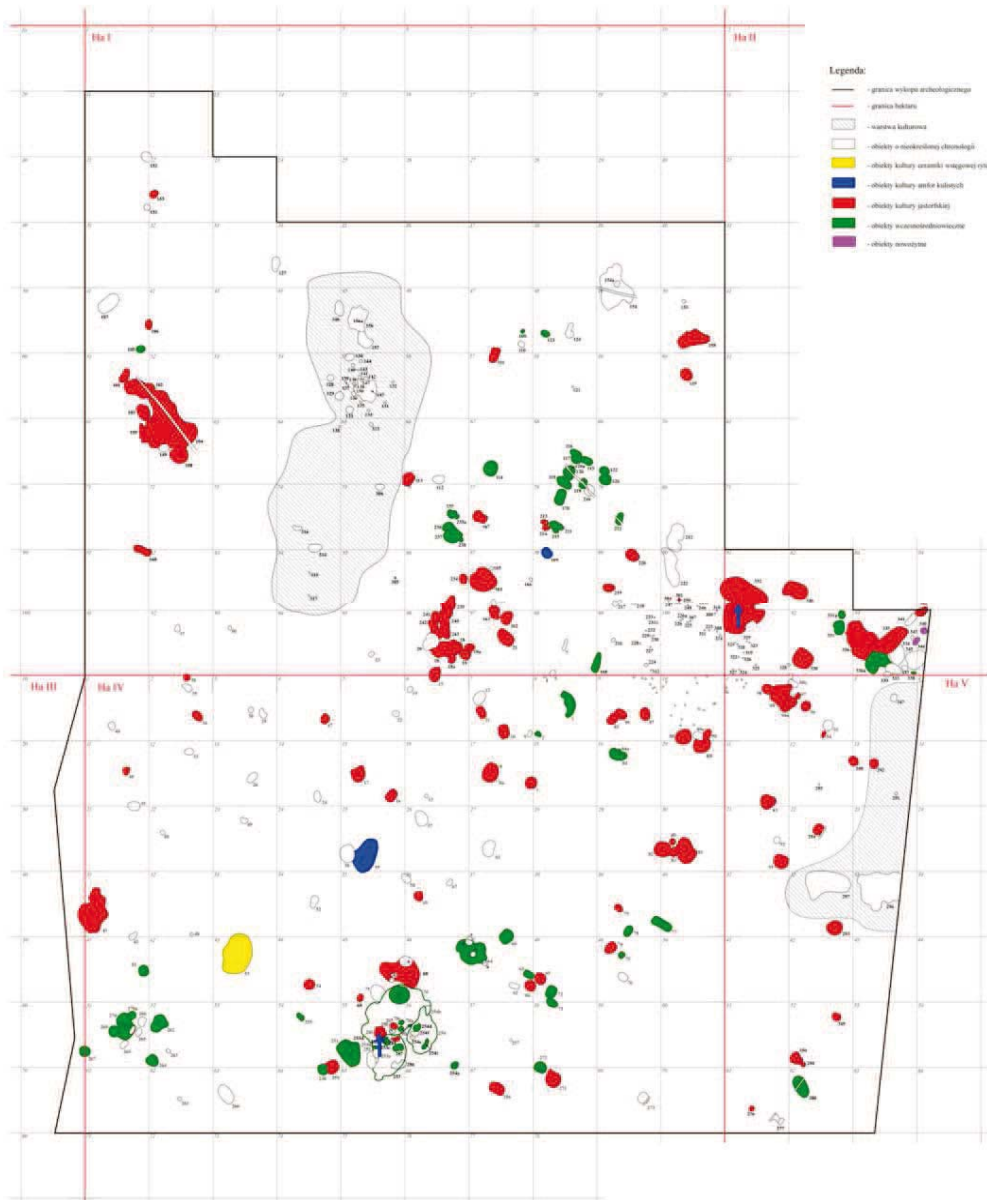
³ Przyjmuje się niekiedy, że na terenach wnętrza kontynentu wprowadzić je mogła kultura pól popielnicowych, wśród której materiałów z terenów alpejskich jako rodzaj wilków ogniowych interpretowane bywają niekiedy idole półkieszycowate (np. Goetze 1976; Fankhauser 1989).

⁴ Makiewicz 1987, 96, 97 – tam dalsza literatura.

⁵ Becker 1961, 221; Babeș 1993, 78.

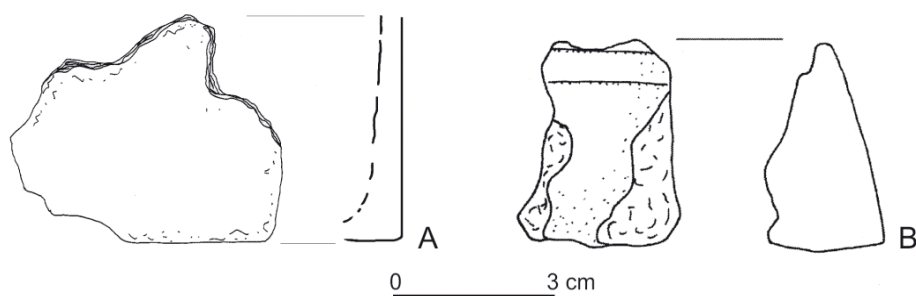
⁶ Becker 1961, 221, 222.

⁷ Babeș 1993, 77.

Ryc. 1. Grabkowo, gm. Kowal, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 7. Zbiorczy plan stanowiska z naniesionym podziałem kulturowym. Strzałkami zaznaczono obiekty, w których zostały zarejestrowane fragmenty wilków ogniowych (rys. M. Lasota)

Fig. 1. Grabkowo, Kowal Commune, Włocławek District, Kujawy-Pomerania Province, site 7. A summary plan of the site with marked cultural affiliations. Features, in which fragments of the fire-dogs were recorded, are marked with arrows (drawing by M. Lasota)

Ryc. 2. Grabkowo, gm. Kowal, pow. wrocławski, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 7. Fragmenty wilków ogniowych: A – obiekt 285; B – obiekt 332 (rys. M. Krzak)

Fig. 2. Grabkowo, Kowal Commune, Wrocław District, Kujawy-Pomerania Province, site 7. Fragments of firedogs: A – feature 285; B – feature 332 (drawing by M. Krzak)

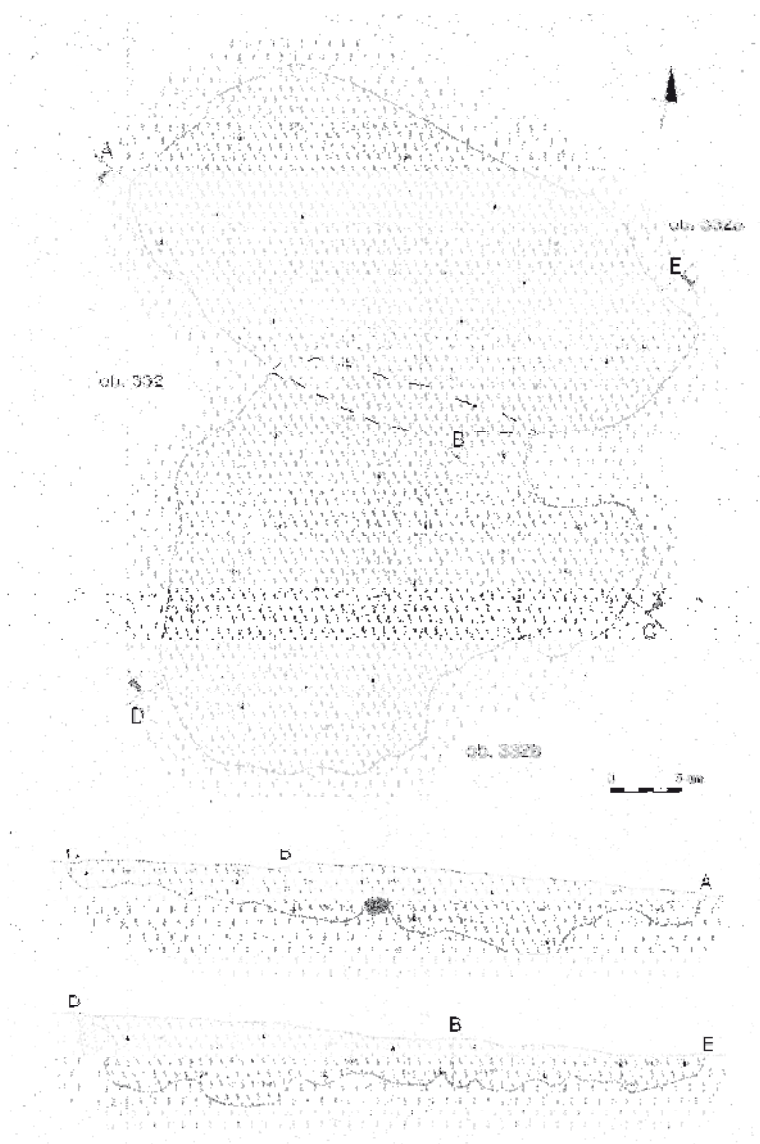
osadnictwa neolitycznego (kultury: ceramiki wstęgowej rytej oraz amfor kulistych), okresu przedrzymskiego (kultura jastorfska) i wczesnego średniowiecza (faza E2 – XII w.). Łącznie ze stanowiska pozyskano 14 009 fragmentów ceramiki i 617 ułamków kości zwierzęcych. Oprócz nich wystąpiły pojedyncze przedmioty wykonane z kamienia, kości i poroża, żelaza oraz gliny. Z łącznej liczby 381 odkrytych obiektów nieruchomych, przynależność kulturową udało się określić w stosunku do 170 (ryc. 1). Z funkcjonującą tutaj osadą, łączoną z osadnictwem ludności wywodzącej się z kręgu kultury jastorfskiej, powiązano 99 obiektów⁸.

Pozostałość wilka ogniowego, pochodzącego z wypełniska obiektu 285, stanowił ułamek wypalanej gliny o dwu płaskich, starannie wygładzonych powierzchniach, schodzących się ze sobą pod kątem 90°. Ich wymiary to: 4 cm wysokości, w odniesieniu do płaszczyzny, którą możemy interpretować jako element ścianki bocznej figurki, oraz szeroka na 1 cm powierzchnia jej dolnej krawędzi. Całkowita zachowana długość tegoż ułamka wilka ogniowego wynosiła 5 cm (ryc. 2: A). Został on wykonany z gliny schudzonej domieszką mineralną, drobno- i średnioziarnistego tłuczni; powierzchnia w wyniku wypału przyjęła barwę jasnobrunatną.

Fragment drugiego wilka ogniowego pochodzi z obiektu 332. Była to w przybliżeniu trójkątna bryłka wypalanej na kolor ceglasto-czerwony gliny, o wymiarach 4 x 2,5 cm. Zachowała się zeń jedna płaska, starannie wygładzona powierzchnia. Figurka wykonana została z gliny schudzonej domieszką mineralną, średnioziarnistego tłuczni. Na omawianym egzemplarzu zarejestrowano ślady po jego zdobieniu za pomocą linii rytych (ryc. 2: B).

Obydwa obiekty, w których wystąpiły wilki ogniowe, miały odmienny charakter i w zasięgu przebadanej w trakcie prac wykopaliskowych powierzchni osady po-

⁸ Michałowski, Różański, Wierzbicki 2012.

Ryc. 3. Grabkowo, gm. Kowal, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 7. Rzut poziomy i przekroje obiektu 332. Liniami przerywanymi zaznaczono potencjalne strefy zasięgu wypełnisk wydzielanych zeń obiektów: 332a i 332b (oprac. A. Michałowski na podstawie rys. M. Lasoty)

Fig. 3. Grabkowo, Kowal Commune, Włocławek District, Kujawy-Pomerania Province, site 7. Horizontal projection and vertical sections of feature 332. Discontinuous lines mark the potential range spheres of the fill of sub-features 332a and 332b identified within feature 332 (by A. Michałowski on the basis of drawings by M. Lasota)

Ryc. 4. Występowanie wilków ogniowych w Europie Środkowej oraz ich podział typologiczny. (wg Babeša 1993 z uzupełnieniami autorów). Stanowiska z wilkami ogniowymi z terenów ziem polskich:

1 – Drohiczyn; 2 – Grabkowo; 3 – Nowa Wieś, stan. 1 i 12; 4 – Tomasze (egzemplarz nieokreślony typologicznie); 5 – Werbkowice-Kotorów

Fig. 4. Firedogs in Central Europe and their typology (acc. to Babeš 1993), complemented by the authors. Sites with firedogs from Poland:

1 – Drohiczyn; 2 – Grabkowo; 3 – Nowa Wieś, site 1 and 12; 4 – Tomasze (typologically undetermined piece); 5 – Werbkowice-Kotorów

łożone były w znacznym oddaleniu od siebie. Wystąpiły bowiem w skrajnie wschodniej (Ha II, ar 81C, 91A – obiekt 332) i skrajnie południowej (Ha IV, ar 55D – obiekt 285) części wykopu (ryc. 1).

Obiekt 285 stanowił pozostałość po średniej wielkości jamie osadowej, której bliższego przeznaczenia nie udało się określić. Miała ona średnicę 1,6 m, oraz zachowaną głębokość sięgającą do 0,36 m. Poza rzeczonym fragmentem wilka ogniowego w wypełniku obiektu 285 zarejestrowano 297 fragmentów ceramiki, należących w większości (287 fragmentów) do kategorii naczyń II grupy technologicznej (ceramika kuchenna-grubej roboty), 9 grudek polepy oraz bryłkę żużla. Wraz z nimi zalegało 148 kości zwierzęcych, w większości pochodzących od bydła rogatego⁹.

⁹ Analizę archeozoologiczną materiałów kostnych ze stan. 7 w Grabkowie wykonała dr M. Osypińska.

Z kolei obiekt 332 zaliczony został do grupy bardzo dużych obiektów; jego powierzchnia wynosiła około 60 m². Na podstawie analizy rzutu poziomego został on podzielony na dwa odrębne obiekty: 332/a i 332/b, które zinterpretowano jako pozostałości po funkcjonujących w niewielkim odstępie czasowym budynkach wziemnych (ryc. 3). Ich jamy miały kształt czworokątny z lekko zaokrąglonymi narożnikami. W przypadku obiektu 332/b zaobserwowano dodatkowo boczne poszerzenie zarysu jego części zagłębionej. Nadaje mu ono L-kształtną formę, którą można wiązać z pozostałościami po korytarzyku prowadzącym do wnętrza tejże konstrukcji, umiejscowionym w narożniku ściany dłuższej założenia. Obiekt ten swą formą nawiązuje do ziemianek typu A-1b z osad kultury lateńskiej¹⁰, również mających jednostronne rozszerzenie ściany frontowej, dochodzące niekiedy do połowy jej długości¹¹. Podobne rozwiązanie obserwujemy także wśród obiektów wziemnych z osad kultury przeworskiej, datowanych na młodszy okres przedrzymski¹². Niestety, wobec zebrania w terenie materiału z całości wypełniska obiektu 332 nie wiemy dokładnie, z którym budynkiem wziemnym wiąże się znalezisko omawianego fragmentu wilka ogniowego. Poza nim pozyskano stąd zbiór 27 fragmentów ceramiki, należących w całości do II grupy technologicznej, oraz 10 kości zwierzęcych, z których 9 to pozostałości kóz bądź owiec.

Odkrycie wilków ogniowych, poczynione na osadzie w Grabkowie, stanowi bardzo interesujący przyczynek do kwestii rozprzestrzeniania się tego typu figurek glinianych na terenach Europy Środkowej. Jak dotąd bowiem ich znaleziska z obszaru współczesnej Polski stanowiły dość nieliczną grupę zabytków (ryc. 4). Pojedyncze okazy rozpoznane zostały na stanowiskach z Werbkowic-Kotorowa¹³, Drohiczyzna¹⁴ i Tomasz¹⁵. Najliczniejszą jak dotąd serię wilków ogniowych zidentyfikował T. Makiewicz w materiałach pochodzących z osady w Nowej Wsi, stan. 1 i 12¹⁶. Były to pozostałości czternastu figurek, z których jedna ozdobiona została rytym ornamentem swastyki. Egzemplarze z Nowej Wsi zachowały się szczątkowo, ulegając silnemu rozdrobnieniu. Taki stan rzeczy jest, niestety, typowy dla większości pozostałości wilków ogniowych, które bardzo słabo zachowują się w materiale archeologicznym, co obserwujemy na całym obszarze ich występowania. Jedyne

¹⁰ Meduna 1980, 57, Tab. 1.

¹¹ Meduna 1980, 53.

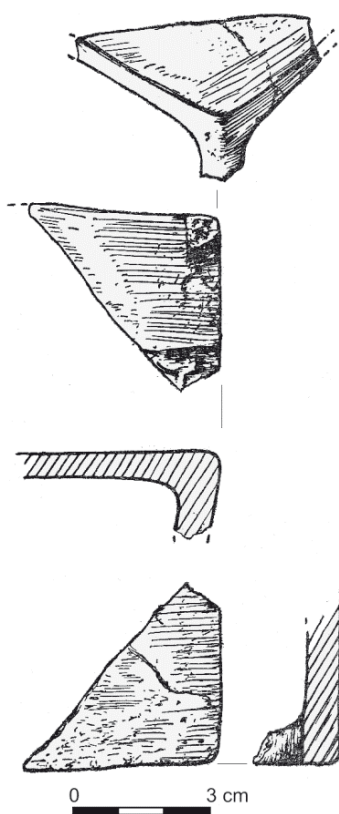
¹² Michałowski 2011, 154.

¹³ Dąbrowska, Liana 1963, 50, ryc. 8b.

¹⁴ Dąbrowska 1978, 78.

¹⁵ Prochowicz 1999, 310. Na temat tego egzemplarza wilka ogniowego, poza wzmianką o jego wystąpieniu, brak bliższych danych w piśmiennictwie archeologicznym.

¹⁶ Osadę tę we wstępnym opracowaniu określono jako należącą do kultury przeworskiej. Obecnie, z uwagi na wyodrębniony tam materiał ceramiczny, w efekcie pogłębionych studiów nad problematyką początków młodszej kultury przedrzymskiej, możemy pewnie połączyć to stanowisko z osadnictwem kultury jastorfskiej (Michałowski 2010, 175–178, przyp. 8).

Ryc. 5. Drohiczyn, gm. loco, pow. siemiatycki, woj. podlaskie, stan. „Kozarówka”. Fragment wilka ogniowego z grobu (jamy?) (wg Dąbrowskiej 1978)

Fig. 5. Drohiczyn, Siemiatycze District, Podlasie Province, site ‘Kozarówka’. Fragment of a firedog from a grave (pit?) (acc. to Dąbrowska 1978)

w nielicznych przypadkach pojawiają się one w całości¹⁷. Powoduje to, że wiele z ich fragmentów mogło nie zostać odpowiednio zidentyfikowanych¹⁸, a tym samym zinterpretowanych we właściwy sposób. Mogły być bowiem potraktowane jako bryłki polepy.

Odkryte na ziemiach polskich pozostałości po figurkach typu *Feuerböcke* nawiązywały zarówno do typu I, jak i II tego rodzaju form, wyróżnianych zarówno w typologii Beckera, jak i Babeśa. Do wariantu I: 1, wydzielonego przez M. Babeśa, zaliczyć można fragmenty glinianej figurki z Drohiczyzna (ryc. 5). Miała ona pochodzić z grobu¹⁹, aczkolwiek Z. Szmit, autor badań prowadzonych tam w roku 1920, określał tenże obiekt jako jamę, której integralność dodatkowo została zaburzona przez młodszą wkop²⁰. Nie mamy tutaj pewności, czy to, co zinterpretowane zostało jako grób ciałałpalny z okresu przedrzymskiego, było nim w istocie, gdyż poza 11 fragmentami naczyń glinianych z warstwy tej pochodziły jedynie 4 niewielkie fragmenty kości (czyich?) oraz kawałek węgla²¹. Nie możemy zatem w pełni wykazać tutaj funkcji funeralnej rzeczoności obiektu w rozpatrywanym przedziale czasowym, co wydaje się być dość znamienne w kontekście znajdowania tego typu przedmiotów jedynie w materiałach z osad²². Zachowany fragment miał kształt „stoliczka” z ro-

¹⁷ Np. Babeś 1993, Taf. 25: 3–5.

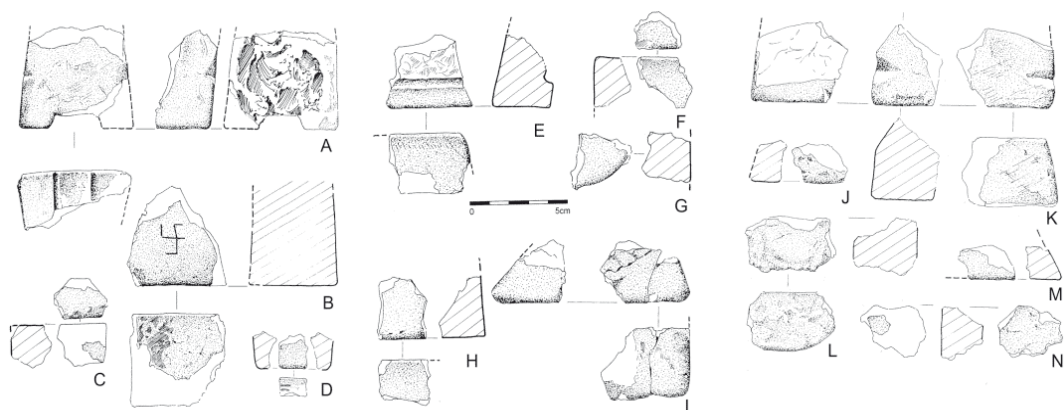
¹⁸ Dąbrowska 1988, 187.

¹⁹ Dąbrowska 1978, 63.

²⁰ Szmit 1921, 65.

²¹ Szmit 1921, 61.

²² W kontekście obecności pewnych grobów na stanowisku Drohiczyn „Kozarówka”, które datowane zostały na okres przedrzymski (Dąbrowska 1978, 78), należy w tym miejscu podnieść problem przenikania się w ramach jednego stanowiska obiektów o różnym przeznaczeniu funkcjonalnym. Zjawisko to obserwujemy choćby w kontekście łączonego z osadnictwem kultury jastorfskiej stanowiska 23 Wojnowie, woj. wielkopolskie. Wśród tutejszych obiektów o ewidentnym charakterze osado-

Ryc. 6. Nowa Wieś, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki, woj. lubuskie, stan. 1 i 12. Fragmenty wilków ognioowych (wg Dzieduszyckiego, Makiewicza, Sobuckiego 1998)

Fig. 6. Nowa Wieś, Bledzew Commune, Międzyrzecz District, Lubuskie Province, site 1 and 12. Fragments of firedogs (acc. to Dzieduszycki, Makiewicz, Sobucki 1998)

giem płaskiego „blatu” i jedną nóżką. Powierzchnie były gładkie, a glina z domieszką droбноziarnistą, wypalona na kolor brunatny²³.

Okaz z Drohiczyzna należał zapewne do form ze starannie wymodelowaną, ażurową podstawą, podtrzymującą górną płaszczyznę z płytkim zagłębieniem, nawiązując tym samym do ołtarzyków domowych ze strefy śródziemnomorskiej, czytelnych także w kontekście materiałów z wnętrza kontynentu²⁴. Z typem I połączyć można również fragment dwóch wilków ognioowych rozpoznanych w Nowej Wsi. Do grupy tej zaliczyć powinniśmy egzemplarz, który T. Makiewicz potraktował jako nowy wariant figurek typu *Feuerböcke* (ryc. 6: A). Mógł on mieć masywny korpus i wycięte w nim przed wypałem niskie nóżki²⁵. Podobne potraktowanie dolnej części bloku figurki nie stanowi, wbrew sugestiom wspomnianego badacza, o wyjątkowości tego rozwiązania. Takie uformowanie podstawy wilka ognioowego spotykamy bowiem w odniesieniu do egzemplarzy z Borosești, należących do wariantu I: 2 według M. Babeș²⁶. Nawiązuje doń również ukształtowanie dolnej partii

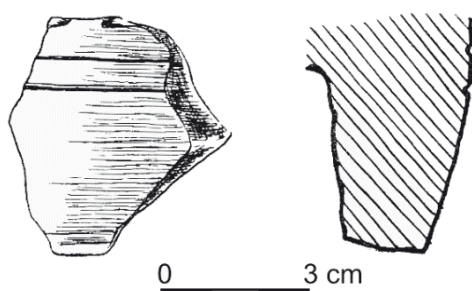
wym, pod czytelną w przestrzeni stanowiska warstwą o charakterze spływowym, wyodrębniła się pewna grupa obiektów, które mogły mieć charakter funeralny (Kasprowicz 2004, 219). Podobną sytuację obserwujemy też w odniesieniu do osady Poznań-Nowe Miasto, stan. 284, gdzie w części południowo-wschodniej stanowiska zarejestrowanych zostało 5 obiektów, określonych jako pozostałości po grobach ciałałpalnych, mogących łączyć się z funkcjonującym w tym miejscu cmentarzyskiem (Kasprowicz 2008). Wskazuje to na możliwość równoległego wykorzystywania przestrzeni stanowiska na potrzeby różnych sfer aktywności zajmującej je społeczność.

²³ Dąbrowska 1978, 63.

²⁴ Dąbrowska 1988, 187, 188.

²⁵ Dzieduszycki, Makiewicz, Sobucki 1998, 155.

²⁶ Babeș 1993, Taf. 17: 8, 10.

Ryc. 7. Werbkowice-Kotorów, gm. loco, pow. hrubieszowski, woj. lubelskie. Wilk ogniowy odkryty w jamie 61 (wg Dąbrowskiej i Liana 1963)

Fig. 7. Werbkowice-Kotorów, Hrubieszów District, Lublin Province. A firedog from the pit 61 (acc. to Dąbrowska and Liana 1963)

fragment dużego, płaskiego naczynia o powierzchni zewnętrznej ciemnoszarej, bardzo starannie gładzonej (ryc. 7). Wystąpił on w obiekcie określonym jako jama (nr 61), której wymiary wynosiły 3,4 x 2 m²⁹. Wykonany z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistego tłucznia i piasku, został pokryty ornamentem rytym i stempelkowym. Zarówno sposób ukształtowania, jak i obecność zdobnictwa pozwalają na zaklasyfikowanie fragmentu z Werbkowic-Kotorowa do wariantu II: 1 w typologii M. Babeś³⁰. Z tym też wariantem wiązana jest grupa 12 ułamków wilków ogniowych z Nowej Wsi, pochodzących głównie ze stan. 1 (10 egz.) i stan. 12 (2 egz.). Zachowały się one pod postacią podłużnych, dość wąskich (od 2,3 do 3,3 cm) i prawdopodobnie wysokich prostopadłościanów (ryc. 6: C-N). Dwa okazy mają w rzucie bocznym kształt trójkątny (ryc. 6: E, M), co może wskazywać na ich pochodzenie z części czołowej tego typu form.

Podobne ukształtowanie do tego, jakie obserwujemy w materiałach zaliczonych do typu II wg M. Babeś, a pochodzących z Werbkowic-Kotorowa i Nowej Wsi, widzimy u obydwu fragmentów z Grabkowa. Ułamek zarejestrowany w obiekcie 332 jest bezpośrednią analogią do fragmentu odkrytego w Werbkowicach-Kotorowie. Podobnie jak on, zdobiony jest także dwoma rytymi liniami poziomymi. Wiąże się on zapewne z segmentem bocznym tego typu figurki. Z partii czołowej pochodzi z kolei część wilka ogniowego pozyskana z obiektu 285, o ukośnym

figurki z Wootz w Brandenburgii²⁷. Z kolei do wariantu 1: 3 możemy z dużym prawdopodobieństwem zaliczyć inny fragment wilka ogniowego z Nowej Wsi, który stanowił gliniany klocek o kształcie regularnego prostopadłościanu, o grubości w części czołowej 5,5 cm (ryc. 6: B). Na jednej z jego ścian lico- wych wyryta została swastyka, przyległą do niej ściankę pokrywała zaś substancja smolista²⁸.

Z kolei do typu II figurek *Feuerböcke* włączyć możemy fragment wilka ogniowego pozyskanego z osady w Werbkowicach-Kotorowie, pierwotnie określonego jako frag-

²⁷ Keiling 1969, Taf. 45: v.

²⁸ Dzeduszycki, Makiewicz, Sobucki 1998, 155.

²⁹ Dąbrowska, Liana 1963, 50; Dąbrowska 1988, 187.

³⁰ Babeś 1993, 77.

przebiegu powierzchni licowej. Nawiązuje ona tym samym do dwóch podobnie uformowanych fragmentów figurek *Feuerböcke* z Nowej Wsi.

Odkryte w trakcie prac badawczych w Grabkowie ułamki figurek wilków ogniowych możemy zatem zaliczyć do typu II: 1 według typologii M. Babeş. Różnice w domieszce i kolorze wypału gliny, a także oddalenie od siebie w przestrzeni stanowiska, mogą wskazywać, iż są to dwa różne egzemplarze. Związane genetycznie z terenami jutlandzkimi, dobrze wpisują się w nurt stylistyczny materiałów ceramicznych rozpoznanych na stan. 7 w Grabkowie, w większości wywodzonych z tejże strefy kulturowej³¹. Analiza materiału ruchomego pozyskanego z rzeczonoego stanowiska wskazuje na dość duże podobieństwo do zespołów pochodzących ze schyłku fazy Ib i początków fazy II wg C.J. Beckera³², a więc właściwych dla przełomu starszego i młodszego okresu przedrzymskiego. Pojawiające się tutaj także materiały nawiązujące do fazy IIIa, które w świetle najnowszych ustaleń poczynionych przez J. Martensa³³ także należy uznać za właściwe dla początków szeroko rozumianej fazy II w strefie jastorfskiej, odpowiadającej stadium Ripdorf w ujęciu G. Schwantesa.

Reasumując, pojawienie się w rejonie Kujaw ludności o kulturze jastorfskiej można łączyć z powszechnie obserwowalnym w ówczesnej Europie zjawiskiem wzrostu mobilności zamieszkujących ją ludów – zarówno celtyckich, jak i germańskich, oraz podejmowaniem przez nie dalekosiężnych wędrówek, a w konsekwencji – przenoszeniem na znaczne odległości własnych tradycji i wzorców kulturowych. Klasycznym tego przykładem jest odnotowana w źródłach pisanych wędrówka Bastarnów i Skirów, w efekcie której dochodzi do wykształcenia się w początkach II wieku p.n.e. na obszarach dackich kultury Poieneşti-Lukaševka³⁴. Reminiscencję wschodniej ekspansji ludności szeroko pojmowanego kręgu jastorfskiego stanowi czytelny wzrost materiałów typowych dla tego ugrupowania na obszarach współczesnych ziem polskich, czego doskonałym przykładem staje się również obecność figurek wilków ogniowych, w tym okazów pozyskanych z osady w Grabkowie.

BIBLIOGRAFIA

Babeş M.

- 1993 Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 30, Bonn.

³¹ Michałowski, Róžański, Wierzbicki 2012.

³² Becker 1961, 4.

³³ Martens 1997, 121.

³⁴ Np. Babeş 1993, 168–173; Peschel 1992, 121–122.

- Becker C.J.
1961 *Førromersk Jernalder i Syd- og Mittdjylland*, København.
- Dąbrowska T.
1978 Cmentarzyska kultury przeworskiej i wielbarskiej na stanowisku „Kozarówka” w Drohiczynie, woj. białostockie, *Wiadomości Archeologiczne* 43/1, s. 62–82.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
- Dąbrowska T., Liana T.
1963 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów, *Wiadomości Archeologiczne* 29/1, s. 44–59.
- Déchlette J.
1914 Manuel d’Archeologie Préhistoriques, *Celtique et Gallo-Romaine*, vol. 2, par. 3, Paris.
- Dzieduszycki W., Makiewicz T., Sobucki A.
1998 Nowa Wieś, st. 1 i 12, gmina Bledzew, GAZ nr 43/43a, AZP 51 – 12: 7 i 55 [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom I. *Ziemia lubuska*, red. R. Mazurowski, Poznań, s. 117–181.
- Fankhauser C.
1989 Die Feuerböcke [w:] Eschenz, Insel Werd. Die Keramik der Spätbronzezeit, *Zürcher Studien zur Archäologie* 4, red. M. Primas, Zürich, s. 126–148.
- Goetze B.-R.
1976 Feuerböcke und Hüttenakrotere – ein Definitionsversuch, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 6, s. 137–140.
- Kasprowicz T.
2004 Stanowisko kultury jastorfskiej w Wojnowie, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie [w:] *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, red. H. Machajewski, s. 215–234.
2008 Osada i cmentarzysko ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 284 (AUT 192) Poznań-Nowe Miasto [w:] Poznań-Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty. *Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski*, t. II, red. H. Machajewski, R. Pietrzak, Poznań, s. 225–298.
- Keiling H.
1969 *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet*, Schwerin.
- Makiewicz T.
1987 *Formy kultu bóstw domowych na terenie Europy w starożytności*, Poznań.
- Martens J.
1997 The Pre-Roman Iron Age in North Jutland [w:] Chronological Problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe. Symposium at the Institute of Prehistoric and Classical Archaeology University of Copenhagen, December 8 1992. *Arkaeologiske Skrifter* 7, red. J. Martens, Copenhagen, s. 107–136.

- Meduna J.
1980 *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praha.
- Michałowski A.
2010 Die Siedlungen der Jastorf-Kultur in Großpolen [w:] Haus-Gehöft-Weiler-Dorf. Siedlungen der Vorrömischen Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa. Internationale Tagung an der Freien Universität Berlin vom 20.–22. März 2009, *Berliner Archäologische Forschungen*, Bd. 8, red. M Meyer, Rahden/Westf., s. 169–198.
2011 *Budownictwo kultury przeworskiej*, Poznań.
- Michałowski A., Róžański A., Wierzbicki J.
2012 Wstępne wyniki badań osad z okresu neolitu, przedrzymskiego i wczesnego średniowiecza ze stan. 7 w Grabkowie, gm. Kowal, pow. wrocławski, woj. kujawsko-pomorskie, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 13, s. 201–211.
- Peschel K.
1992 Zu Bewegungen im Mittelgebirgsraum vor den Kimbern (Belgen-Bastarnen-Sueben) [w:] Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum, *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte* 28, Stuttgart, s. 113–128.
- Prochowicz R.J.
1999 Krążki ze skorup naczyń na terenie kultury przeworskiej [w:] *Comhlan, Studia z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 307–318.
- Szmit Z.
1921 Groby z okresu lateńskiego i rzymskiego na cm. „Kozarówka” w Drohiczynie nad Bugiem, *Wiadomości Archeologiczne* 6, s. 60–70.

NEW FINDS OF FIREDOGS (*FEUERBÖCKE*) FROM POLAND

Summary

Fragments of ceramic artefacts, pieces of firedogs (*Feuerböcke*) were discovered during the archaeological investigation of site 7 (A1-128) in Grabkowo, the district of Wrocław, in 2008 and 2009. Two fragments, severely damaged, were uncovered in features 285 and 332, connected with the Jastorf settlement. They might be described as type II: 1 according to Babeš's typology. Different temper and the colour of burning, as well as the distance separating the two finds might suggest that they represent fragments of two different firedogs. Originating in Jutland, they correspond with stylistic features of the pottery recognised at the site, as the majority of the vessel forms from the site at Grabkowo is of the same origin. The artefacts unearthed at site 7 resemble materials dated to the end of phase Ib and the beginning of phase II according to C.J. Becker, namely the end of the early and the beginning of the late Pre-Roman Iron Age.

Translated by Lucyna Leśniak